

İSLÂM TARİHİNİN İLK DÖRT ASRINDA KURUMSAL İŞ BİRLİKTELİĞİNE BİR ÖRNEK: MUHTESİB-POLİS DAYANIŞMASI

Metin YILMAZ*

SOLIDARITY BETWEEN POLICE AND MUHTASIB AS AN EXAMPLE OF INSTITUTIONAL COOPERATION IN THE FIRST FOUR CENTURIES OF ISLAMIC HISTORY

The Hisbah organization which was established on the basis of "commanding the good, forbidding the evil" has played an important role in the regulation of social life during the Islamic history. There has been a considerable cooperation between muhtasib that is a voluntary duty based on other -worldly and the police on the other hand which aimed to achieve political and social objectives of the state in the early Islamic history. While Muhtasib was considering the achievement of the affair of the majority of the society on the basis of divine justice, the police always took the affair of political will into account in all the areas. This situation sometimes caused to conflict between those two organizations about duty division in the establishment of security. While muhtasib had been considering as a reliable authority by the public people, the police had been nightmare of those who opposed to the government.

Giriş

Devlet kurumları, tarihsel süreçte derinlemesine tetkik edildiğinde müesseseleşme aşamasında her teşkilâtın birbiri ile temas içerisinde olduğu gözlemlenecektir. Zira bu durum devlet örgütlenmesinin vazgeçilmez tezahürüdür. Modern dünyada dahi devlet birimlerinin yakın işbirliği göz önüne alındığında, kurumsallaşma geleneği zamanla ortaya çıkan ve uzunca bir dönem varlıklarını sürdüren geçmiş medeniyetlerdeki müesseselerin kendi bünyelerinde girift ilişkiler ağı oluşturmalarını doğal karşılamak gerekir. Örneğin emniyet, maliye, eğitim, sağlık vb. kurumlar arasında mutlak bir irtibat söz konusudur. Ancak bu iş birlikteliği ve dayanışma bazı kurumlarda daha iç içelik arz etmektedir.

İslâm tarihinin başlangıcı ile birlikte dinî nasrlara dayalı olarak ortaya çıkan ihtisab kurumu ile daha sonraları örgütlü devlet yapılanmasının gereği olarak tarih

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. tahaeymen@hotmail.com

sahnesinde yerini alan polis teşkilâtı arasında söz konusu bu karmaşık yapıyı gözlemlemek mümkündür. İki kurum arasındaki benzerlikleri ve ayrışmaları, kurumların görev sahasını tespit etmek, icra ettikleri fonksiyonların algılanmasına yardımcı olacaktır. Ancak incelediğimiz hicrî ilk dört asırda, özellikle kurumların ilk ortaya çıkış dönemlerinde bugünkü anlamda derinlemesine bir mütehassıslaşma bilincinin söz konusu olmadığını göz ardı etmemeliyiz.

Arapça'da saymak, hesap etmek, yeterli olmak¹ anlamında *hasb* kökünden türeyen *ihtisâb*, kelime anlamı olarak, sevap ummak,² tecrübe etmek,³ inkâr etmek,⁴ zanda bulunmak,⁵ hazırlanmak anlamına gelmektedir. *Hisbe* ise, *ihtisâb* mastarından isimdir.⁶ Günümüzde, vazife ve salâhiyetlerini yalnız bir müessesede toplayamayacağımız hisbe,⁷ istilâhî olarak, *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker* (iyiliği emretme, kötülükten sakındırma)⁸ çerçevesinde kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve bunu sağlamayı kendine vazife edinmiş olan kurumu ifade etmektedir.⁹ Bu işle görevli memura da *muhtesib* denmektedir.¹⁰

¹ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut, 1979, s. 83.

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ty., I, 631.

³ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 83.

⁴ Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Beşir, Beyrut, 1978, I, 57.

⁵ *Kur'an*, Zümer, (39): 47, Talâk, (65): 2-3, Haşr, (59): 2 ayetlerinde geçen *ihtisâb* kelimesi zan anlamlarını ihtiva etmektedir.

⁶ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Tâcü'l-Lüğa es-Sıhahü'l-Arabiyye*, Beyrut, 1979, I, 110; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 620; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Mukrî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, thk. Muhammed Beşir, Beyrut, 1998, s. 52; Firûzâbâdî, *Kâmûs*, I, 56.

⁷ Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilâtının Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1975, s. 145; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987, s. 14. Kavakçı, Hisbe teşkilâtının hiçbir kuruma benzemediğini belirtmekle birlikte belediyeler, maliye, ticaret, iktisat, sanayi, sağlık bakanlıkları ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gördüğü işlerden bir kısmını yerine getirdiğini söylemektedir. Kavakçı, *Hisbe*, s. 55.

⁸ Hisbe teşkilâtının oluşumuna en önemli etken, Kur'an'da geçen ve tüm Müslümanları kapsayan ilâhî emirler olmuştur. "Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırınsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışınsınlar." *Kur'an*, Âl-i İmrân, (3): 104 ifadesi toplumda gönüllü bir kurumun ortaya çıkmasını açık biçimde talep etmektedir. Başka ayetlerde de bu talep yinelenmektedir. Bkz. *Kur'an*, Âl-i İmrân, (3): 110, 114, Tevbe, (9): 71, 112, Hac, (22): 41.

⁹ Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetü'd-Dîniyye*, Beyrut, 1978, s. 240; Şeyzerî, *Hisbe*, çev., Abdullah Tunca, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 33; İbn Teymiyye, *el-Hisbe fî'l-İslâm*, s. 11 krş., Vecdi Akyüz, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, İnsan Yayınları, İst., 1989, s. 28; Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-Aşâ fî Smâati'l-İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, -Yûsuf Ali et-Tâvil, Beyrut, 1987, III, 298-299.

¹⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 240. Teşkilât idarecisine muhtesib yanında, vâlil'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevellî'l-hisbe, nâzırı'l-hisbe de denmektedir. Hasan Paşa, *el-Fünûnu'l-İslâmiyye ve'l-Vezâif ale'l-Asrî'l-Arabiyye*, Kahire, 1965, III, 1027; Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 133. Hisbe kelimesinin lûgat ve terim anlamı ile ilgili geniş tahlil için bkz. Fazlı İlâhî, *el-Hisbe Ta'rîfuha ve Meşrûiyyetühâ ve Vücûbuhâ*, Riyad, 1993, ss. 9-20. Müellif eserinde hisbe kelimesinin tarifine ilişkin tüm rivayetleri toplayıp, tahlilini yaparak değişik mülâhazalarda bulunmuştur.

1. HISBE MÜESSESESİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE EMNİYET TEŞKİLATI İLE OLAN

KURUMSAL İLİNTİSİ

Hisbe teşkilâtının kadı görevlerini içeren hususları kendi vazife alanı içerisinde görmesi, yargı müessesesinin aslı unsuru olan kadılarla olduğu kadar,¹¹ şurtayla da ilişkisini gerekli kılmıştır. Şurta teşkilâtında olduğu gibi,¹² hisbe teşkilâtının ortaya çıkış sürecinin tespitinde de farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, Makrîzî başta olmak üzere bir kısım tarihçi¹³ hisbenin Hz. Peygamber döneminde var olduğunu bildirirken, diğer bazı tarihçiler Hz. Ömer¹⁴ dönemi veya daha sonraları çıktığı görüşünü ortaya atmışlardır.¹⁵

Neredeyse tüm kurumların ortaya çıkış zamanına ilişkin olarak ortaya atılan bu tartışmalar hisbe teşkilâtının tezahüründe de yinelenmiştir. Atar, hisbe teşkilâtının Hz. Peygamber zamanında varlığını kabul etmek gerektiğini belirterek, bu tartışmayı kendi açısından sona erdirmiştir.¹⁶ Bizi daha ziyade hisbe teşkilâtının şurta ile olan ilişkisi ilgilendirdiği için, bu konunun detayına inmenin burada gereksiz olacağını düşünmekteyiz. Ancak, şunu açıklamak yerinde olacaktır ki, aslı itibarıyla tüm Müslümanlar için farz-ı kifâye (sosyal görev) olan ve dinî bir muhtesabı bulunan muhtesiblik¹⁷ görevinin şurta nazaran daha erken dönemlerde ortaya çıkması muhtemeldir.¹⁸ Zira, emir Kur'an'ın emridir ve nüzulü ile birlikte belirli bir grubun/heyetin yapması gereken görevdir. Müsteşriklerin bir kısmı ise, kelimenin Grek ve Romalılardan alındığını, dolayısıyla İslâm öncesi dönemde batı medeniyetlerinde yürürlükte olan bir müessese olduğu iddiasındadırlar.¹⁹

Muhtesiblik görevi Hulefâ-i Râşidîn devrinde Medine'de gelişerek devam etmiş, Hz. Peygamber döneminde muhtesib olan Semra bint Nüheyk, Hz. Ömer'in²⁰

¹¹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 241; Hasan-Ali İbrâhim, *en-Nüzûmu'l-İslâmiyye*, Kahire, ty., s. 297.

¹² Şurta teşkilâtının ortaya çıkış sürecine ilişkin tartışmalar için bkz. Yılmaz, Metin, *İslâm Şurta Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2003, s. 33-35.

¹³ Makrîzî, Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs, *İmtâ'u'l-Esmâ*, s. 1054, naklen, Atar, Fahreddin, *Adliye Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Ankara, 1991, s. 174; Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye*, Beyrut, ty., I, 284, 287.

¹⁴ Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rûsul ve'l-Mülâk*, Beyrut, 1987, IV, 209.

¹⁵ Kavakçı, *Hisbe*, ss. 42-43.

¹⁶ Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s. 175.

¹⁷ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 28; Kazıcı, *İhtisab*, s. 14; Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 133.

¹⁸ Hz. Peygamber'in ilk dönemlerde Medine'de çarşı pazarlarda dolaşmak ve meşru olmayan davranışlarda bulunanlara uyarıda bulunmak suretiyle muhtesiblik görevini bizzat yerine getirdiğine ilişkin çok sayıda rivayetler mevcuttur. Müslim, *İmân*, 43/164, I, 99. Ayrıca, Semra bint Nüheyk ismindeki kadını Medine'de muhtesib olarak görevlendirmiştir. R. P. Buckley, *The Muhtesib, Arabica*, XXXIX/1, Leiden, 1992, s. 60.

¹⁹ Dmemombynes, hisbenin Bizanslıların *agorenome* olarak isimlendirdikleri teşkilâtın taklit edilmesi ile şekillendiğini, bu vazifenin Bizans'ta 5/11. yüzyılda aynısıyla var olduğunu iddia etmektedir. Demombynes, Gaudefroy Nuris, *en-Nüzûmu'l-İslâmiyye*, çev. Sâlih eş-Şemma-Faysal Samir, Bağdat, 1952, s. 210; Nicola A. Ziadeh, *The Muhtesib, Theological Review*, VI/2 Beirut, 1985, s. 57; A. I. Omer, *The Institution of al-Hisba in the Islamic Legal System, Journal of Islamic and Comparative Law*, Zaria, 1981, Vol. 10, s. 63 vd. Teşkilâtın kökeni ile ilgili tartışmalar için bkz. Hüsameddin Sâmerrâî, "el-Hisbe fi'l-İslâm 'Inde'l-Mâverdi", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdat, 1977, ss. 304-307.

²⁰ Hz. Ömer'in gece sokakları denetleme ve halkın emniyetini sağlamaya yönelik kendisinin yapmış olduğu bekçilik görevini, muhtesiblikle özdeşleştirenler ve ilk olarak ihtisab müessesesini kuranın o

halifeliği döneminde de aynı görevini sürdürmüştür. Semra'nın uzun süre bu görevde kalmasının nedeni olarak, çarşı pazar denetlenmesinde gerekli olan iktisadî bilgiye sahip olması gösterilebilir.²¹

Emevîler devrinde daha ziyade, sâhibu's-sûk (çarşı pazar düzenleyicisi ve denetçisi) olarak bilinen muhtesibin, ilk dönemlerdeki çarşı pazar kontrolüne yönelik faaliyetlerin dışına fazla çıkmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları muhtesibin birden fazla alanı kapsayan görevlerinin bir kısmını şurtanın üstlendiğini söyleyebiliriz. Örneğin içki içenlere mâni olma ve onları cezalandırma, alım satım işlemlerindeki usulsüzlüklere müdahil olma gibi bir çok fonksiyonu sâhibu's-şurta yerine getirmekteydi. Her ne kadar zamanla muhtesibin şurta ile aralarındaki iş bölümünde paylaşım sorunları yaşanmış ve bunda da zaman zaman muhtesib engellenmiş olsa da, bu durum Emevîler devrinde, manevî bir görev telâkki edilen ve bu nedenle otorite dışı tasarrufları bulunan muhtesibliğe getirilen sınırlandırmalar kadar teşkilâtî ketum bırakmamıştır. Yani Emevî döneminde muhtesibin küçük çaptaki denetçilik görevi dışında²² *emr-i bi'l-ma'rûf neh-y-i 'ani'l-münker* prensibinin içeriğini doldurabilecek ve toplumun tümünü kapsayacak sınırsız uygulamalarda bulunabildiğine şahit olamıyoruz.

Hisbe teriminin günümüzde ihtiva ettiği anlamıyla Abbâsilerde ortaya çıktığı görüşünde olanlar vardır.²³ İlk olarak Halife Me'mûn, sâhibu's-sûk ismini hisbeye dönüştürmüştür.²⁴ Ancak, hilâfet merkezi dışındaki diğer vilâyetlerde hisbe yanında başka isimlerde kullanılmıştır.²⁵ Bağdat şehrini kuran Ca'fer el-Mansûr, şehir plânı içerisinde çarşı ve pazarlara da yer vermişti. Şehrin muhafazası için görevlendirdiği şurta kuvvetleri yanında, çarşıda işlerin yolunda gitmesini sağlaması için Yahyâ b. Zekeriyâ'yı 157/774 yılında hisbe vazifesi için atamıştı. Halkı aldatarak görevini kötüye kullanan bu şahıs daha sonra idam edilmiştir. Me'mûn döneminde Dâru'l-Hisbe ismiyle bir dairenin kurulduğuna da dikkat çekilmiştir.²⁶

→

olduğunu iddia edenler olmuştur. Hasan-Ali İbrâhim, *en-Nüzûm*, s. 298; Sa'd b. Abdullah b. Sa'd el-'Arifî, *el-Hisbeü'n-Niyâbetü'l-Âmme*, Riyad, 1407, s. 71 Muhtesiblik görevinin kökenindeki çok yönlülük düşünüldüğünde Hz. Ömer'in faaliyetini bir nevi muhtesiblik olarak da algılayabiliriz.

²¹ Atar, Adliye Teşkilâtı, s. 175.

²² İbn Sa'd, Âsım el-Ahvel (öl. 142/759) isimli kişinin Kûfe pazarında ölçü tartı denetimi yaptığını bildirmektedir. (İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1968, VII, 256, 309.) Bu tür küçük çaplı muhtesib görevleri dışında çok fazla tarihî bilgiye ulaşma imkânı yoktur.

²³ Cl. Cahen ve M. Talbi, "*Hisba*", *El*, Leiden, 1971, III, 487; Hisbenin teşkilât olarak, Emevîlerin son dönemlerinde ortaya çıktığını iddia edenler de vardır. Sâmîrâî, *Hisbe*, s. 309.

²⁴ Fazl Şellâk, "*el-Hisbe Dirâsât fî Şer'iyyeti'l-Müctema' ve'd-Devle*", *el-İctihâd*, sayı: 2, Beyrut, 1989, s. 63. Zamanda bir netlik söz konusu olamayıp, Mehdi veya Hâdi dönemlerinde de bu dönüşümün olabileceği söylenmiştir. Rahmûnî ise, bu dönemde şurtanın müstakilleştiği, daha önceki dönemlerde şurta ve kadının himayesi altında çalıştığı yorumunda bulunmuştur. Rahmûnî, Muhammed Şerîf *Nizâmu's-Şurta fî'l-İslâm ilâ Evâhuru'l-Karnî'r-Râbi'l-Hicrî*, Dâru'l-Arabîyyeti'l-Kübrâ, s. 137. Daha ziyade tercih edilen görüş teşkilâtın Hz. Ömer döneminde, hisbe teriminin ise Abbâsiler'de ortaya çıktığı yönündedir. Teşkilâtın sınırları ise, fikhî mezheplerin ortaya çıkışından (H. II/M. VIII) sonra belirlenmiştir. M. X. Asra gelindiğinde ise, hisbe teşkilâtı tüm İslam devletlerinde sabit, tam bir teşkilât halini almıştır. Hasan Paşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye*, ss. 1028-1029.

²⁵ Kallek, "*Hisbe*", *DİA*, XVIII, 136.

²⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Kavakçı, *Hisbe*, s. 47.

Abbâsîlerle birlikte muhtesiblerin çalışma alanlarının genişlediği ve itibar kazandığı görülmektedir. Validen sonra şurta, kadı ve muhtesib önemli bir makamı işgal etmektedir. Şurta teşkilâtındaki sınıflandırma veya rütbelendirme muhtesibde de görülmektedir. Örneğin, merkez Bağdat'taki sâhibu'ş-şurta Emniyet Genel Müdürü vasfıyla nasıl diğer bölgelerden üstün bir makama sahipse, merkezde ve buna bağlı bazı bölgelerdeki muhtesibler de o derece üstündü.²⁷ Bu dönemde muhtesib, artık çarşı pazarların dışına çıkarak, halk arasındaki ahlâkî konularla ilişkili hususları da gözetmektedir.²⁸ Muhtesibler, sıradan kişilerden değil, bilgili, halk arasında saygınlığı olan kimseler arasından seçilirdi. Büveyhî sultanı Fahrüddeve'nin halife tarafından aynı zamanda muhtesib olarak görevlendirmesi bunun açık göstergesidir.²⁹

Şurtadaki normal kamu görevlisinde aranan şartların yanında³⁰ dirayet sahibi, güçlü ve sert mizaçlı olma özelliğinin muhtesiblerde de arandığı görülmektedir.³¹ Şam yöneticisi Tuğtekin'e³² (öl. 522/1128), muhtesiblik görevi için ilim ehli olan bir kişi tavsiye edildi. Muhtesib adayı yanına geldiğinde, Tuğtekin:

“Ben iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak için insanların üzerine seni muhtesib olarak tayin ettim.” dedi.

Muhtesib adayı ise buna şu şekilde cevap verdi:

“Şayet benden bunu talep ediyorsan önce oturduğun minderden kalk ve arkandan örtüyü kaldır. Çünkü bu örtüler ipektir. Parmağındaki altın yüzüğü de çıkar...”

Sultan oturduğu yerden kalktı ve söylenenleri yaptıktan sonra ona şunları söyledi:

“Muhtesiblik görevine şurta görevini de ekledim. Çünkü insanlar senin gibi heybetli bir muhtesib görmedi.”³³

Söz konusu olayda, sultanın muhtesibin kendisine emir verecek cürete sahip olmasını cesaret göstergesi olarak görmesi ve bölgenin emniyet görevini de o şahsın sorumluluğuna vermesi, her iki kurum arasındaki geçişlerin söz konusu olabildiğine işaret etmektedir. Ancak, bu şahsın hisbe teşkilâtı mı, yoksa şurta teşkilâtı çatısı altında mı görev yaptığına ilişkin net bir bilgiye sahip değiliz. Muhtesiblik kurumunun daha dar kapsamlı ve çalışan sayısının sınırlı olduğu düşünüldüğünde, bu şahsın sâhibu'ş-şurtalık görevine getirildiği, zaten muhtesibe ait bir çok görevi yerine getiren şurtanın hisbe sorumluluğunu da üstlendiğini düşünebiliriz.

Endülüs'te hisbe teşkilâtı Abbâsîlerde olduğundan farklı değildi. Hilâfetin Abbâsî idarecilerinin uhdesinde olduğu dönemlerde Endülüs başta olmak üzere dış

²⁷ Mısır, Bağdat, ve Ahvaz gibi önemli şehirlerdeki muhtesibler diğer bölgelere oranla daha üstün sayılmaktaydılar. Kazıcı, *İhtisab*, s. 20.

²⁸ İbn Teymiye, *Hisbe*, s. 33; Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe*, s. 33.

²⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, X, 29; Kallek, “*Hisbe*”, *DİA*, XVIII, 136.

³⁰ Şurta tayininde aranan vasıflar hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Şurta Teşkilâtı*, 106-110.

³¹ Kavakçı, *Hisbe*, ss. 22-29; Abdullah Muhammed, *Vilâyetü'l-Hisbe fi'l-İslâm*, Kahire, 1996, s. 37.

³² Künyesi Mu'temuddeve Ebû Mansûr b. Abdullah'tır. Geniş bilgi için bkz. *Türk Ansiklopedisi*, XXXII, 478.

³³ Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe*, s. 35.

bölgelerdeki vilâyetlerde muhtesiblerin tayinleri, şurtada olduğu gibi, valiler kanalıyla yapılmaktaydı. Halife sadece Bağdat muhtesibini atardı.³⁴ Endülüs'te hisbe teşkilâtı o derece seçkin bir kurum halini almıştır ki, Hıristiyanlarca ele geçirilen bölgelerde "al-motacan" ismiyle muhtesibler görevlerinde bırakılmıştır.³⁵ Bu bölgede muhtesiblerin kazâî fonksiyonlarının daha ön plânda olması, kadılarla muhtesiblerin yakın temasını, hatta bazen birbirleri yerine görev yapmaları sonucunu doğurmuştur. Muhtesibler bilgili ve içtihat yeteneğine sahip kadılar arasından seçilmekteydi.³⁶ Aslında görev anlayışı açısından merkezle çok fazla bir fark yokmuş gibi görünse de, muhtesib uygulamalarının bu bölgede daha fazla kayıt altına alındığı ve daha fazla hukukî şartlar haiz olduğunu müşahede etmekteyiz.³⁷ İbn Abdûn'un bildirdiğine göre Endülüs'te hisbe faaliyetleri kadı gözetiminde sürdürülmekteydi. Daha da ötesi muhtesibin tayin, azil ve maaşlarının ödenmesi de hâkimin görevleri arasındaydı. Yani muhtesib kadı yardımcısı görüntüsü vermekteydi.³⁸ Tabii ki bu izahımız muhtesiblerin merkezde kadılardan tamamıyla kopuk hareket ettiği anlamına da gelmemelidir. Örneğin Nâsır Lidînillah'ın kâdilkudâtlık görevine getirmiş olduğu Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Yahyâ b. Fadlân'a çarşı pazarda fiyatların denetlenmesi gibi muhtesibi ilgilendiren sorumlulukları da yüklediği bilinmektedir.³⁹

İslâm Ansiklopedisi "Hisbe" maddesini yazan Kallek, İbn Cülcül'den gelen rivayete atıfta bulunarak yapmış olduğu tespitte, Ahmed b. Yûnus el-Harrânî isimli bir doktorun emniyet ve pazar zabıtası olarak tayin edilmesini, geleneksel olarak süregelen muhtesibin dinî ilimler sahasında uzmanlaşmış şahıslardan atanması anlayışının yıkıldığına delil gösterirken, atanan şahsın emniyetten sorumlu olmasını da hisbe ile şurta görevinin tek bir kişide toplandığı yönünde algılamıştır. Ona göre her iki görev sık sık bir kişinin şahsında birleşmekteydi.⁴⁰ Tarihî rivayetler de bu görüşü teyit eder mahiyettedir.⁴¹ H. III. asırda; İbrâhim b. Hüseyin ve Muhammed b. el-Hâris, H. IV. asırda Ahmed b. Nasr, H. V. asırda da Muhammed b. Tâlib, Hassân b. Zekvân ve Ebu'l-Hasan her iki vazifeyi bir arada yürüten kimselerdir.⁴²

³⁴ Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 136.

³⁵ Hasan-Ali İbrahim, *en-Nüzûm*, s. 300. İhtisab müessesinin Hıristiyanların topraklarını geri aldıklarında da aynısıyla devam etmesi, gerçekten teşkilât İslâm kurumu olarak benimsendiğinden mi, yoksa daha önce temas ettiğimiz gibi Bizans ve Yunanlarda mevcut olduğu iddia edilen bu kurumun İslâm öncesi geleneğini sürdürmesi sonucu mudur? Bu husus başlı başına bir tartışma konusudur. Kanaatimizce bu açmazın nedeni, medeniyetlerin üstünlük çatışmasının kurumlar sahasındaki bir yansıması olarak düşünülebilir.

³⁶ Kazıcı, *İhtisab*, s. 21.

³⁷ Kavakçı, *Hisbe*, s. 49.

³⁸ İbn Abdûn, Muhammed b. Ahmed, *Risâle fi'l-Kadâ ve'l-Hisbe*, Kahire, 1955, s. 24.

³⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, X, 291; Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 136.

⁴⁰ Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 136.

⁴¹ Endülüs ve Mısır'da şurta ile hisbe görevinin bir kişide toplandığına ilişkin fazlaca örnek vardır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, V, 452; Hallâf, Muhammed Abdülvehhâb, "Sâhibu's-Şurta fi'l-Endülüs", *Müerrihu'l-Arabî*, Bağdat, 1980, s. 75.

⁴² İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik, *Kitâbu's-Sıla fi Târîhi'l-Eimmeti'l-Endülüs ve 'Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Üdebâihim*, Kahire, 1955, s. 138, 323, 495; Kavakçı, *Hisbe*, s. 36.

Emir Abdurrahmân b. Hakem devrinde (206-238/821-852) başkent Kurtuba'da bu birlikteliğin bozulduğunu görmekteyiz. Onun emriyle başkent muhtesibine beytü'l-mâlden sâhibu's-şurta düzeyinde maaş verilmeye başlanmış, muhtesibin kadı ve şurtaıyla olan birlikteliğine son verilmiş ve müstakil olarak çalışması sağlanmıştır.⁴³

Emevîler zamanında Endülüs'te, hilâfet merkezinde muhtesibler için sâhibu's-sûk ifadesinin yaygın biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Sâhibu's-sûk'larla şurta arasındaki bağı kuvvetlendiren bir diğer husus, şurtanın da bağlı olduğu sâhibu'l-medîne'nin her iki kurumun idarî sorumluluğunu üstlenmiş olmasıdır. Emniyet ve kazâî meselelere eşdeğer yaklaşan ve her iki konuda da donanımlı olan sâhibu'l-medîne toplum refahını amaç edinen muhtesiblerle bu kurumlar arasında koordinasyonu güçlendirmiştir.⁴⁴

Mısır'da muhtesibin siyasî ve sosyal konumu şurtada olduğu gibi farklılıklar göstermekteydi. Muhtesib özellikle Fâtımîler döneminde üstün bir prestij kazanarak, geniş yetki ve salâhiyetlere sahip oldu.⁴⁵ Yine şurta teşkilâtının bir benzeri olarak Fustat ve Kahire'de iki ayrı muhtesib merkezi mevcuttu.⁴⁶ Mısır'da şurtanın görev alanının çok daha fazla genişlemesi, binalar yapmak, sokakları düzenlemek, içki kullanımına mâni olmak gibi birçok görevi yerine getirmesi, tarihî rivayetler ışığında düşünüldüğünde acaba şurta ve muhtesib ortak bir teşkilât olarak mı faaliyet gösteriyor? sorusunu akla getirmektedir. Örneğin, Makrîzî, Hadim Bâkî⁴⁷ isimli bir kişinin hem sâhibu's-şurtalık hem de muhtesiblik vazifesini bir arada yürütmek için Fustat şehrinde göreve getirildiğini rivayet etmektedir.⁴⁸ Aynı aktarımda söz konusu şahsın şurta kıyafetleri giymesi, kılıç kuşanması, muhtesiblik müessesesinin şurta ile bütünleştiğini göstermektedir. Bunlara ilâve olarak Mısır'da hisbenin merkeze oranla daha geç müstakilleştiği, 3/9. asra kadar muhtesibin kadı ve sâhibu's-şurtanın gözetiminde faaliyet gösterdiği ile ilgili rivayetler de vardır.⁴⁹ Ya'kûb b. Kelles (362/972), Muzaffer es-Sıkkîlî gibi Mısır'da sâhibu's-şurtalık yapanların hisbe görevinden de sorumlu oldukları bilinmektedir.⁵⁰ Kalkaşendî de, Fâtımîler döneminde zaman zaman hisbe ve şurta teşkilâtlarının birleştiğine temas etmektedir.⁵¹

İhşîdîler devrinde ases/bekçilerle birlikte kol gezerken görülen ve bu esnada görevini suiistimal ettiği anlaşılan ihtisab çalışanının azledilmesi hakkındaki bilgi,

⁴³ Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Kahire, ty., V, 292.

⁴⁴ İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef, *el-Muktebes fi Ahbâri Beledi'l-Endelüs*, Beyrut, 1965, s. 77.

⁴⁵ Kavakçı, *Hisbe*, s. 49. Fâtımîlerde hisbenin tarihî seyri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abdullah Câsim Muhammed Câbir, *en-Nüzümü'l-İdâriyye ve'l-Mâlîyye ve'l-Kazâiyye ve'l-Askeriyye ve Tatavvürühâ fi Ahdi Müzlidînillah el-Fâtımî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ma'hedü'l-Âdâbü's-Şarkıyye, Beyrut, 1997, ss. 97-98.

⁴⁶ Hasan Paşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-Vazâif ale'l-Asri'l-'Arabiyye*, Kahire, 1965, III, 681; Kazıcı, *İhtisab*, s. 21.

⁴⁷ Fustat muhtesibi olan Bakî, 415/1024'te göreve getirilmiş, zaten kötü olan durumu daha da bozduğu gerekçesiyle iki gün sonra azledilmiştir. Makrîzî, *İttî'âzü'l-Hunefâ bi Zikri Ahbâri'l-Eimme*, thk. Cemâleddîn Şeyyâl, Kahire, 1948, II, 151.

⁴⁸ Makrîzî, *İttî'âz*, I, 217.

⁴⁹ Hasan Paşa, *Fünûnü'l-İslâmiyye*, III, 1034.

⁵⁰ Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Kahire, 1972, II, 298.

⁵¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 487.

muhtesibin bir şurta mensubu gibi görev yaptığının başka bir delilidir.⁵² Buna ilâve olarak, muhtesib Kahire ve Fustat'ta merkez camilerde oturarak kendini ilgilendiren birtakım davalara bakardı.⁵³ Bu yönüyle de şurta ile görevlerinin kesiştiğini söyleyebiliriz. Kamuyu ilgilendiren tüm davalara bakma salâhiyetini elinde bulundurduğu bilinen ve zaman zaman yargılama önceliği açısından kadılarına dahi baskın çıktığı görülen şurtanın, yargı sahasına ilişkin muhtesible ortak hareket ettiği, bazen yetkilerini üstlendiğini söyleyebiliriz. Zamanla Mısır'da vali ismiyle tanınan şurta ve diğer hâcib, muhtesib, kadı görevlerinin bir kişinin uhdesinde toplanması⁵⁴ görüşümüzü destekleyen bir başka unsurdur. Fakat hisbe görevinin bir başka kurumun görev alanına verilmesi, kurumun ilgâsı anlamına gelmemelidir. Kur'anî bir dayanağı olan bu görevin sürekliliği zorunludur, yapılan şey yakın siyâsî tarihimizde de zaman zaman karşılaştığımız bakanlıkların birleştirilmesine benzer bir uygulamadan öte bir şey değildir.

Muhtesibin değişik dönemlerde kadıya vekâlet etmesi, gerek sâhibu's-şurtayı, gerekse diğer yardımcı şurta çalışanlarını, kadı-şurta ilişkisi çerçevesinde muhtesible ayrı bir zeminde bir araya getirmiştir. Kadıların yargı kararlarını infaz eden ve kadıya rahat çalışma imkânı sağlayan şurta, bu defa muhtesible birlikte görev yapmıştır.⁵⁵

Hisbe teşkilâtına ilişkin en fazla dikkat çeken husus müstakil bir merkezlerinin bulunmamasıdır. Belirli maaşları olan ve organize bir şekilde çalışan bu ciddi kurumun davalara camide baktığı söz konusu olsa dahi, yardımcılarını ile istişare ve çalışmalarını ilgili bir takım plânlar yapmak gayesiyle muhtesib binasının bulunması gerekli görülmektedir. Birkaç merkeze dikkat çekilse de,⁵⁶ bunların meşit içerisinde bir bölüm mü, yoksa farklı bir bina mı olduğu noktasında net bir bilgi yoktur.⁵⁷ Ayrıca, muhtesiblerin çarşı-pazar denetlemelerinde, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü, malların sağlamlığı veya sakatlığı gibi konulara vukûfiyeti için teknik araç gereçleri koyabilecekleri veya uzun süren sorgulamalarda suçluların alıkonabileceği bir yere ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünde şurta merkezlerinin bu amaç için kullanılıp kullanılmadığı sorusu akla gelmektedir. Buradan yola çıkarak ilerde yargılama sürecindeki iş birlikteliğine değindiğimizde de açıklayacağımız gibi, hisbenin çalışma koşullarının şurta merkezine bağımlı olduğunu söylememiz mümkündür.

Eyyübîler ve Memlûklülerde de hisbe teşkilâtı gelişerek devam etmiştir. Çoğunlukla hükümdar yanında itibar kazanan muhtesibler,⁵⁸ bazen de yolsuzluklara

⁵² Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 136.

⁵³ Kalkaşendî, *Subhu'l-Â'sâ*, III, 483.

⁵⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-Â'sâ*, III, 487; Makrîzî, *Huât*, I, 464.

⁵⁵ Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 137.

⁵⁶ Emine Baytar, *Târîhu'l-Asri'l-Abbâsî*, Dimaşk, 1997-98, s. 346.

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam fî Tevârihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Beyrut, 1358, X, 223.

⁵⁸ Memlûklular devrinde Kahire muhtesibi divan toplantılarında halifelerin yanında oturmaktaydı. Ancak statüsünün kadılarından daha altta olduğu anlaşılmaktadır. Kadının yanında dört mezhebin kadısı, onların altında beytü'l-mâl vekili ve muhtesib yer almaktaydı. Şayet muhtesib ilmiye sınıfı arasından seçilmiş âlim bir kişi ise, beytü'l-mâl vekilinden daha üst makamı işgal etmekteydi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1970, s. 375, 388; Kazıcı, *İhtisab*, s. 22.

karışmaları nedeniyle gözden düşmüşlerdir.⁵⁹ Görevleri devlet teşkilâtlarının genişlemesi paralelinde günden güne artmış, toplumun ihtiyacı olan her türlü kamu görevlerinde yapıcı rol üstlenmiştir.⁶⁰

2. MUHTESİBİN KADI İLE OLAN MÜNASEBETİ

Hisbe teşkilâtının, yargı ile olan münasebetini -her ne kadar bu iki kurum birbirinden farklı olsa da- günümüzde yargı kurumu içerisindeki görev taksimatından farklı düşünemeyiz. Bazen yargıç, bazen adliye müfettişi, bazen de savcı konumundaki muhtesib, asıl olarak zabıta ve ahlâk polisi görevi yapmasına rağmen, dolaylıda olsa adliye teşkilâtının hep içerisinde olmuştur.⁶¹ Bu yönüyle adliye ile olduğu gibi şurta teşkilâtı ile de çok sıkı teması söz konusudur.⁶² Her ikisi de kadıların görevlerinin hafiflemesini sağlayan hukukî tasarruflarda bulunmuşlardır. Muhtesiblerin dinen ve örfen meşru düzlemde muhakeme usullerini sürdürmelerine rağmen, şurta daha ziyade siyasî otoriteyi arkasına alarak yargıya müdahil olan tâlî unsur görüntüsü vermektedir. Şurta kuruluş dönemlerinde infaz memuru gibi görev yapmakla birlikte, zamanla neredeyse kadılara baskın çıkma çabaları, adliye ile olan ilişkisinin tartışılmasına neden olmuş ve her iki kurum yöneticileri arasında çekişme baş göstermiştir. Oysa biz araştırmamızda muhtesible kadılar arasında bir gerilimin yaşandığına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Belki de muhtesiblerin hukukî bir zeminde görevlerini devam ettirmelerinin nedeni, şurtadan daha fazla, kamusal alandaki görev çerçevelerinin belirlenmiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Kamu hukukuna ilişkin eserler veren Mâverdî, muhtesibin kazâî görevlerine ve kadılarla olan münasebetlerine ilişkin net taksimatlar yapmıştır. O, muhtesibin genel yargılama işlerine dair görevleri ile kendine özel olanları birbirinden ayırmış, ayrıca, bir üst mahkeme olan Mezâlim mahkemeleri ile muhakeme benzerliklerini de ortaya koymuştur.⁶³ Mâverdî'nin izaha çalıştığı mu-

⁵⁹ Asker ve polis görevlerini de bir arada toplayan kolluk görevlisi görünümündeki muhtesibler, genelde kılıç ehli arasından seçilen kimseler olup, dinî olmaktan daha çok siyasî ağırlığı olan görev üstlenmişlerdir. Makrîzî, *İttî'âz*, II, 91-100.

⁶⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Makrîzî, *Hutat*, I, 463-464; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul, 1983, s. 120; Kavakçı, *Hisbe*, s. 51; Kazıcı, *İhtisab*, s. 22.

⁶¹ Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s. 175.

⁶² Buckley, *The Muhtesib*, s. 81.

⁶³ Mâverdî muhtesibin yargılama hükümlerini genel yargı hükümleri ile olağan üstü mahkeme (Mezâlim) hükümleri arasında bir yere oturtmuştur. Ona göre hisbe teşkilâtı ile olağan yargılama arasında iki müşterek husus vardır:

1-Muhtesib tüm davalara değil, sadece şu dört grup davaya bakar:

a. Ölçü ve tartı ile ilgili davalar. b. Alış verişle ilgili davalar. c. Alacaklı-borçlu davaları. d. İşçi ve işveren davaları

2-Davalıyı görevini yerine getirmesi için zorlar. Bu durum sadece muhtesibin dinleyeceği davalarda olur. Örneğin borçlunun durumu müsait olduğu zaman borcunu vermesi için zorlanır.

Şu iki hususta ise muhtesib genel yargıdan ayrılmaktadır:

1. Muhtesib sadece, borçlar, alacaklar gibi birtakım haklar, akitler ve muamelelerle ilgili davalara bakabilir. Suçun bariz olarak ortada olmadığı davalara bakamaz. 2. Muhtesib, itiraf edilen haklara ait davalara bakar, inkâr ve kaçınmayı içeren konulara bakmaz. Çünkü bu tür davalarda delile ihtiyaç vardır. Muhtesib delil dinleyemez, zahire ve ispat ettiğine göre hüküm verir.

Muhtesib yargılama usulünde iki konuda hakimden ayrılmaktadır:

→

hakeme usulündeki farklılıkların neredeyse tamamına yakınının tarihte uygulamaya konduğunu ifade edebiliriz. Ancak şurtanın ele aldığımız dönem içerisinde hem kadı hem de muhtesiblerin yargılama alanlarını ve usullerini kullandığı söylenebilir. Bunu da kamusal alanın düzenlenmesinin de önemli rol üstlenmesine rağmen, muhtesib ve kadıların aksine kamunun menfaatinden öte iktidarın varolmasını gaye edinmesine dayandırabiliriz. Oysa Kavakçı, Emile Tyan'a dayandırarak muhtesible şurta arasındaki farkı ortaya koyan tespitinde, muhtesibin vazifesini tayin eden herhangi bir metin olmadığı halde, şurtanın vazife sahasını belirleyen bir metnin mevcut olduğunu söylemektedir.⁶⁴ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, şurtanın yetki alanı belirli kurallar ağıyla örülmüş olsa da, bunların beşerî nitelikli ve sadece idarecilerin iki dudağı arasından çıkan ifadelerle teşekkül ettiği bilinmektedir. Bu nedenle salâhiyet alanlarında sürekli bir değişim gözlenmektedir. Hisbeye gelince, kamuya hizmet maksatlı, sınırları belirli ve yerine getirilmesi dinen vacip olan ilâhî kaynaklı bir oluşumdur.

Muhtesible kadı arasındaki yargı işbirliği, çağdaş araştırmacıların fazlasıyla dikkatini çekmiş olmalı ki, çalışmalarında muhtesib ve kadı işbirliğine fazlaca yer vermişlerdir. Muhtesib-şurta ilişkisine gelince, bu konuya bazen sadece bir cümleyle, bazen de hiç temas edilmemiştir. Oysa tarihî kaynaklar, muhtesibin yargıya göre kamusal alandaki normal yaşam içerisinde daha fazla etkin olduğuna dikkat çekmektedir. Bu perspektiften bakıldığında şurta ve muhtesib işbirliği, kadı muhtesib ilişkisinden daha öndedir. Kanaatimizce bu ihmalin gerekçesi olarak, şurta teşkilâtının bir devlet kurumu olarak idarî yapı içerisindeki şekillenmesinin tam olarak algılanmamasını ve bu konuyla ilgili kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olmasını gösterebiliriz. Hisbe ve Adliye teşkilâtını tüm yönleriyle ele alan müstakil eserlerin yazımı H. III. asırla birlikte başlayıp günümüze kadar devam etmektedir.⁶⁵

3. MUHTESİB VE POLİSİN GÖREV BENZERLİKLERİ VE FARKLILIKLARI

Şurta-muhtesib ilişkisi yargılama sürecinden daha fazla aslî görevlerinin taksimatında gün ışığına çıkmaktadır. Polisin/şurtanın görevlerini daha önce tafsilatlı olarak açıkladığımız için burada tekrarlama ihtiyacı duymuyoruz. Ancak muhtesi-

→

1-Muhtesib baktığı davalarda davalı hazır bulunmasa dahi gıyabında yargılayabilir, iyiliği emredip kötülükten sakınmasını emredebilir. Hâkim ise taraflar hazır bulunmadan yargılamaya yapamaz. 2-Muhtesibler devletin siyasî desteğini alarak zaman zaman kötülük yapanlara şiddet uygulayabilir. Kadıların ise sadece hukuk çerçevesinde karar vermekle yükümlüdürler yargılama ve karar verme dışında taraflara müdahale hakları yoktur. Baytar, *Târîhu'l-Asri'l-Abbâsi*, s. 346; Ahmed Merâğî, *el-Hisbe fi'l-İslâm*, *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire, 1937, Sayı: 10, s. 700.

Bunlara ilâveten, hâkim ve muhtesib arasındaki ayrımla alâkalı olarak Mâverdi, Mezâlim Mahkemesi hâkimleri ile genel mahkeme hâkimleri arasındaki farklılığı mevzubahis ederken, hâkimin muhtesibin davalarına bakabileceğini ancak muhtesibin hâkimin davalarına bakamayacağını belirtmek suretiyle her iki kurum arasındaki ayrımı açık biçimde ifade etmiştir. Mâverdi, *el-Ahkâmü'l-Sultâniyye*, s. 241-242; Abdul Hasan Rıdvân, *Dirâsâtü fi'l-Hisbe mine'n-Nâhiyeyyn*, Kahire, 1990, s. 55-57.

⁶⁴ Kavakçı, *Hisbe*, s. 37.

⁶⁵ İhtisab teşkilâtı ile ilgili yapılmış çalışmaların listesi için bkz. Sâmarrâi, Hüsâmeddîn, "el-Hisbe fi'l-İslâm 'inde'l-Mâverdi", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdat, 1977, ss. 311-312; Abdülhamid 'Ibâdî, "Kutubu'l-Hisbe ve Fâidetühâ fi Vadî'l-Mu'cemeyn el-Vasî ve'l-Kebîr", *Mecelletü Mecma'i'l-Luğati'l-Arabîyye*, Kahire 1955, c.VII, ss. 424-427; İshaq Musa Al-Husainî, "Hisbe in Islam", *The Islamic Quarterly*, X/3-4, London, 1966, ss. 72-73.

bin görevlerini her iki kurum arasında iş bölümü benzerlikleri ve farklılıklarının anlaşılması amacıyla kısa bir şekilde maddeler halinde incelemenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1-'İyiliği emretme kötülükten alıkoyma' görevini yerine getirmek.⁶⁶ Bu görevin birinci kısmı yani 'iyiliği emretme' çoğunlukla Allah'a karşı olan hakları ihtiva etmektedir. Örneğin, halka beş vakit namazı vaktinde kılmayı emretmesi, müezzinleri denetlemesi, namazda safları düzenlemesi bunlardan bir kısmıdır.⁶⁷ İbn Teymiyye, din işlerini ilgilendiren bu konuların yönetim kademesinde olan tüm yönetici bürokratların sorumluluk alanı içerisinde olduğunu belirtmektedir. Muhtesibin kendi başına çözümleyemediği konularda şurtadan yardım alması, her iki teşkilâtın birlikte bu vazifeleri yerine getirdiğine işarettir. ⁶⁸ Nitekim şurtanın da namazlarda safların düzenlenmesine varıncaya kadar bir çok dinî görevi yerine getirdiğinden daha önce bahsetmiştik.

2-Toplumu, yoksullara yardımcı olmaya, mescit ve okul binaları, su yolları yapmaya teşvik etmek gibi iyiliğe yönelik hususlarda önderlik yapmak.⁶⁹

3-Kadınların toplum içersinde ve özel yaşamlarında bir takım prensiplere dikkat etmelerini,⁷⁰ tüm canlı varlıklara karşı insanların merhametli olmalarını ve hayvanlara taşıyamayacakları ağır yükü yüklememelerini emretmek.⁷¹ Bu madde, Allah ve kul haklarının bir arada yer aldığı konulara ilişkin muhtesibin emretmesi gereken hususlardır.

4-'İyiliği emretme' den sonra 'kötülükten alıkoymaya' ait görevler de aynı şekilde Allah, kul, hem Allah hem kul haklarını kapsayacak biçimde bölümlenmektedir. Allah'a ait haklardan kötülüğü engellemeye dair görevler, örneğin, namaz, oruç zekat gibi dinî emirleri engelleyecek faktörleri yasaklama, şüpheli konulara mâni olma, bütün kötü alışkanlıkları yasaklama gibi konuları buna dahil edebiliriz.⁷²

5-Zina, bozgunculuk, ve aldatma gibi kötü muameleleri engellemek.⁷³

6-Pazarların denetimini yapmak, sokaklarda emniyeti sağlamak, işçileri gözeterek tembellik yapmalarına mâni olmak.⁷⁴

7-Ölçü ve tartı aletlerini denetlemek.⁷⁵

⁶⁶ Mâverdî iyiliği emretme kötülükten menetmeyi üç ayrı kısma ayırmıştır: 1- Allah'ın haklarına ait olan ve genellikle dinî konuları kapsayanlar. 2- Kul haklarına yani, insan haklarına ilişkin olanlar. 3- Hem Allah hem de insan haklarına ait olanlar. Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 243.

⁶⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 243; İbn Teymiyye, *Hisbe*, s.34; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 163.

⁶⁸ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 34; Hasan Paşa, *Fünûnü'l-İslâmiyye*, s. 1033.

⁶⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 245.

⁷⁰ Abdurrahmân eş-Şeyzerî, muhtesibin, kadınların erkeklerle bir arada bulunduğu yerlerdeki durumu, cenazelerde takınması gereken tavırları gibi bir çok konuda ne yapması gerektiğini detaylı biçimde izah etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şeyzerî, *Hisbe*, s. 16. Özellikle Mısır'da şurtanın kadınlar üzerindeki sıkı denetimini ve özel yaşamlarına ilişkin hareket alanlarının daraltılmasına yönelik baskılarını, muhtesibin uygulamalarında da görmekteyiz.

⁷¹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 247; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201.

⁷² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 247.

⁷³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 251; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 160.

⁷⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 255; Makrîzî, *Hıtat*, I, 463.

⁷⁵ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, thk. Ali Abdülvâhid Vâfî, Kahire, ty, s. 202; Makrîzî, *Hıtat*, I, 464; Ölçü ve tartı aletlerinin tespitine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Şeyzerî, *Hisbe*, s. 45; Kavakçı, *Hisbe*, s. 84.

8-Evlerin yüksekliği veya inşa edildiği mekânın konumu ve yüksekliğinin denetimi, cami imamlarını ve kadıları teftiş ederek, görevlerine riayetlerini sağlama, onlara mahkemelerde yardımcı olma, camilerin temizliğini sağlama gibi her iki görevi de kapsamına alan görevleri yerine getirmek.⁷⁶

9-Yolların daraltılmasına sebebiyet veren engelleri kaldırmak.⁷⁷

10-Ta'zîr cezalarını tatbik etmek, kadınların kabirlerde, hamamlarda ve düğünlerde aşırı üzüntü veya sevinçlerinden kaynaklanan anormallikleri engelleme.⁷⁸

11-Başarısızlık veya bir başka gerekçeyle öğrencileri ağır biçimde cezalandıran öğretmenlere engel olmak.⁷⁹

12- Bazı durumlarda tarafların vekâletini almak ve mahkemelerde bugünkü anlamda avukatlık⁸⁰ veya toplum maslahatına yönelik savcılık yapmak.⁸¹

Şehirlerin ve sokakların temizlenmesi,⁸² Ehl-i kitap'tan olanların farklı bir elbise giymelerini ve kendilerini tanıtan kemeri takmalarını sağlamaya yönelik denetimde bulunmak⁸³ cenaze törenlerini idare etmek,⁸⁴ halkı ilgilendiren fermanları ilân etmek,⁸⁵ bidatlerle mücadele etmek,⁸⁶ vaizleri denetlemek, hiç bir faydası olmayan ve zaman israfına yol açan oyunları yasaklamak,⁸⁷ hububatçılar, ekmeççiler, marangozlar, helvacılar, meşrubatçılar gibi akla gelebilecek tüm üreticileri denetlemek,⁸⁸ şehir temizliğinin yanında, yiyeceklerin temiz şekilde tüketimini sağlamak,⁸⁹ en önemlisi de halifelere, emirlere, valilere, şurtaya,⁹⁰ halka karşı yumuşak davranmala-

⁷⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 256; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201.

⁷⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201; Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, I, 461; Makrîzî, *Hıtât*, I, 463. 279/892'de Bağdat'ta halkın mescitlerde oturmamaları, kitap satıcılarının kelâm ve münazara içeren kitapları cadde ve sokaklarda satmamalarını belirten ferman yayınlanmıştır. İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1965, VII, 453. Bu fermanın yayınlanmasının amacını, hem cadde ve sokaklardaki izdihamı, hem de münakaşaya ve huzursuzluğa sebebiyet verecek yayınların halk arasında yaygınlaşmasını önlemeye yönelik bir adım olarak görebiliriz.

⁷⁸ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 82 vd.; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 161.

⁷⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201.

⁸⁰ Şeyzerî, *Hisbe*, s. 167.

⁸¹ Muhtesibler Allah haklarına tecavüz edenleri hâkim huzuruna çıkartıp amme menfaatini savunmakla savcılarının görevlerinden bir kısmını yerine getirmiş olurlar. Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s. 177.

⁸² Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, X, 261.

⁸³ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, X, 261; İbn Tağriberdî, Cemâlüddîn Ebu'l-Mehâsin, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, Kahire, 1930, XIV, 81, 82.

⁸⁴ Makrîzî, *Hıtât*, I, 463.

⁸⁵ İbn İ'yâs, *Bedâi'u'z-Zuhûr*, V, 79-80.

⁸⁶ Nasîf, Abdüsselâm, *eş-Şurta fi Mısri'l-İslâmî*, Kahire, 1987, s. 235.

⁸⁷ Makrîzî, *es-Sülûk fi Ma'rifeti'l-Mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 1934, I, 406.

⁸⁸ Şeyzerî, kırk ayrı sanat dalının muhtesibin denetiminde olduğunu izah etmiş ve bu sanat dallarının muhtesib tarafından denetlenmesini en ince ayrıntısına kadar açıklamıştır. Bu bilgiler çerçevesinde muhtesibin sanat dallarına ilişkin kontrol görevinin tam olarak belediye zabıtalarna denk düştüğünü görürüz. Şeyzerî, *Hisbe*, ss. 39-158.

⁸⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, II, 37; Makrîzî, *Hıtât*, I, 246.

⁹⁰ Muhtesib, diğer devlet görevlilerinde olduğu gibi, şurtanın ahlakî yönü ve görevi başındaki uygulamalarını sürekli gözlemlemekteydi. Fuâd Cemîl, *eş-Şurta ve Sâhibu's-Şurta fi Nizâmi'l-İslâmî*, *Mecelletü's-Şurta*, Bağdat, 1957, s. 27.

rını tavsiye etmek, Kur'an ayetlerini ve hadisleri onlara hatırlatmak gibi daha bir çok görev muhtesibin salâhiyet alanı içerisindeydi.⁹¹

Hisbe ve şurtanın ilgi alanına giren görevlerini karşılaştırdığımızda, kamusal alanı ilgilendiren tüm hususlarda aralarında neredeyse bir benzerlik söz konusudur. Toplum ahlâkını muhafaza, iç karışıklığa sebebiyet verecek olayları engelleme, şehrin fizikî ve sosyal yapısının şekillenmesi, ta'zîr cezalarının uygulanması, sultanın fermanını halka ulaştırmak, kötü alışkanlıkları ve gereksiz işlerle meşgul olanları önleme gibi daha bir çok görev her iki teşkilâta da ortak vazifeler arasında yer almıştır. Bu nedenle İbn Abdûn, sâhibu'l-medîne, sâhibu'l-mevâris (miras taksimatı görevini üstlenen uzman), kadı, hâkim ve muhtesibin çalışma alanlarının birbirine benzediğini belirtmektedir.⁹²

Şurta görevlilerinin değişik uzmanlık alanlarına ilişkin doğru teşhisler koyabilmeleri ve olayın mahiyetini daha iyi kavrayabilmeleri için bilir kişi veya sahasında uzman olan bazı kişileri görevlendirdiğini biliyoruz. Aynı şekilde muhtesibler de çarşı denetlemelerinde, her sanat ehlinden bu sanatı iyi bilen ve güvenilir olan kişileri kendisine yardımcı olarak seçmekteydi.⁹³ Bu da iki kurum arasındaki benzerliğin farklı bir yönünü teşkil etmektedir.

Şurtanın birincil görevi olan asayişin sağlanmasında da muhtesibin göreve ortak olduğunu görmekteyiz.⁹⁴ Abdurrahmân Şeyzerî, muhtesibin sürekli yanında taşıdığı ve kullandığı silâhlardan bahsederken şunları söylemektedir:

“Muhtesib kırbaç, sopa ve falaka taşıyabilir. Kamçının büyük veya küçük olanını değil, orta büyüklükte olanını temin eder. Vurduğunda acıtmayan, suçluyu korkutmayan, ince bir kırbaç taşımaz. Öküz ve deve derisinden veya hurma lifinden örülüp yapılan kırbaç taşır. Muhtesib tartûr (طراطور) dedikleri süslenmiş bir cop taşıyabilir... Muhtesib bu aletlerle kötü insanların kalbine korku salar, dolandırıcıları azarlayıp cezalandırır. Sarhoşları görünce onlara seksen değnek vurur...”⁹⁵

Şeyzerî, muhtesibin şurtanında yerine getirmeye mükellef olduğu ta'zîr cezalarını tatbikine ilişkin de şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ta'zîr cezaları insanların durumuna ve işledikleri suçun ölçüsüne göre uygulanır. Bir kısım ta'zîr cezaları sözle, bazıları azarlayarak, bazıları da had cezasına varmayan orta büyüklükte bir sopayla yerine getirilir. Suçlular deve, öküz yününden veya hurma lifinden örülmüş ve sertleştirilmiş copla dövülür, daha sonra tilki veya kedi postu giydirilip eşeğe bindirilerek insanlara teşhir edilir. Muhtesib üzerinde şarap taşıyanı, çalgı aletleri eşliğinde oynayanlara gördüğünde içki şişelerini ve çalgı aletini kırdıktan sonra oyun oynayanların durumlarına göre ceza verir...”⁹⁶

⁹¹ Muhtesibin görevlerine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 241 vd.; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 33 vd.; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201; İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 35-36.; Hasan-Ali İbrâhîm, *Nüzûm*, ss. 297-298; Faruk Ömer, *en-Nüzûmü'l-İslâmiyye*, Ayn, 1983, s. 128.

⁹² İbn Abdûn, *el-Kadâ ve'l-Hisbe*, s. 13.

⁹³ Şeyzerî, *Hisbe*, s. 40.

⁹⁴ Hüseyin Fellâh Kesâsibe, *ed-Devâvînü'l-Merkeziyye fi'l-Asri'l-Abbâsî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Amman, ty. s. 120.

⁹⁵ Şeyzerî, *Hisbe*, ss. 159-160.

⁹⁶ Şeyzerî, *Hisbe*, s. 161.

Şeyzerî, suçluların cezalandırılmasına ilişkin muhtesiblerin yapması gerekenleri ince ayrıntılarına kadar anlatmaya devam etmektedir. Şurtanın hukukî saha ve kamusal alanın düzenlenmesine ilişkin görevleriyle bu anlatılanları karşılaştırdığımızda işlenen suçların tespiti ve cezalandırılmasında aynı metotların kullanıldığı anlaşılmaktadır. İçki içenlerin, oyun oynayanların, zina edenlerin ve bunun gibi birçok münkerin önlenmesi ve cezalandırılmasında her iki kurumunda aynı yolu izlediği açık olarak görülmektedir. Örneğin, belirli dayak cezası verildikten sonra ibret maksatlı olarak suçluyu halka teşhir etme uygulamasını⁹⁷ iki görevli için de ortak bir ceza usulü olarak görmekteyiz. Ayrıca, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, askerlerden ve şurta teşkilâtı mensupları dışındakilerin silâh taşımamalarına rağmen, muhtesiblerin kendine has birtakım silâhlarla devriye gezmesi, onlara kolluk görevlisi görüntüsü vermektedir. O halde sadece birkaç hususla sınırlı kalmayan bu ortaklığın kurumlar arasındaki geçiş de imkân tanıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz

Muhtesibin şurtadan görev anlayışı açısından farkı daha ziyade ölçü tartı aletlerinin kontrolü, karaborsa, fahiş fiyata satış yapma gibi iktisadî sahayı ilgilendiren hususlarda yoğunlaşmış olmasıdır.⁹⁸ Yani şurtaya oranla daha ziyade teknik konular muhtesibin uzmanlık alanı içerisine girmektedir. *'Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker'* prensibinin genel kapsamı içerisindeki her problemin muhtesibin yetki alanına girmesi, tarihî süreçte, bu teşkilâtın birçok farklı kurumla bir arada çalışmasını gerekli kılmıştır.⁹⁹ Belki de muhtesibleri, şurta memurlarından ayıran en önemli özellikleri, daha bilge ve saygın kişiler arasından seçilmiş olmalarıdır. Çünkü onların birtakım idarî kurumların ve hatta idarecilerin danışmanlığını yapma gibi özel bir görevleri vardır. Dinî destek gücü arkasına alması ve bir yönüyle uhrevî içeriği olan dinsel bir göreve talip olması,¹⁰⁰ şurtaya oranla toplum tarafından fazlasıyla meşrûiyet kazanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle şurtada karşılaştığımız göreve talip olmadaki çekimser tavır, muhtesibde göremiyoruz.

Muhtesibin, şurtadan üstünlüğünü ve farklılığını ortaya koyan bu özelliklerine rağmen, şurta her zaman devlet protokolünde muhtesibden önde gelmiş, güvenliğe ilişkin tüm konularda muhtesibe baskın çıkmıştır. Günümüzde belediye zabıtaları nasıl yetki ve görev mahallindeki sınırlılık, örgütlenme açısından polis teşkilâtına oranla daha lokal kalmaktaysa, muhtesib de Abbâsî ve sonraki dönemlerde buna benzer bir tablo çizmekteydi. Gerek bu görev benzeşmesi gerekse şurtanın muhtesib üzerindeki otorite kurma çabası, ele aldığımız tarihî dilim içeri-

⁹⁷ Suçluyu eşeğe bindirmek, renkli bir kıyafet veya hayvan postu giydirmek ve zil takmak suretiyle halka teşhir, her iki görevli tarafından aynı şekilde tatbik edilmekteydi. Fârûk Ömer, *en-Nüzûm*, s. 139.

⁹⁸ Nezihe Şehâde, *Huddatü'l-Kadâ fi'l-Endelüs fi'l-Asri'l-Emevî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Beyrut, 1982, s. 231.

⁹⁹ Sâlih Derâdike, muhtesibin şurtadan veya diğer kurumlardan farlılaşmasının en önemli unsuru olarak, onların genel programlarının dinî bir alt yapıya dayanmasını göstermektedir. Derâdike, Sâlih, *"Nizâmü'ş-Şurta fi'l-Asri'l-Abbâsî"*, *Mecelletü'd-Dirâsât*, c. XVI, Sayı: 3, Amman, 1987, s. 96.

¹⁰⁰ Muhtesibin namaz oruç gibi muamelâta yönelik ibadetleri kapsayan Allah hakları dinî içerikli, kamusal alanı içeren kul hakları medenî, yani dünyevî sahayı ilgilendiren görevlerdir. Mecî Hilâl er-Ruhân, *"Selâsetü Mahîdât fi'l-Hisbe"*, *el-Mevrid*, Bağdat, 1972, c. I, sayı: 3-4, s. 297.

sinde ihtisab ve şurta görevinin tek bir elde toplanmasına neden olmuştur.¹⁰¹ Sâhibu'ş-şurta, aynı zamanda ihtisab müessesesinin de idaresini üstlenmiştir.¹⁰² Fâtımî halifesi Mu'izzüddînillah döneminde, Ya'kûb b. Keles haraç, hisbe, mevâris, Fustat ve Kahire sâhibu'ş-şurtalığı görevlerinin denetimini üstlenmiştir.¹⁰³ Yine Hâkimbiemrillah'ın ordu komutanı 402/1011'de her iki merkezin şurta reisliği yanında hisbe teşkilâtı sorumluluğunu da uhdesine almıştır.¹⁰⁴ Özellikle Mısır'da benzer uygulamaları sıkça görmek mümkündür.¹⁰⁵

Gönüllü/fahrî memurlardan (mütetavvî)¹⁰⁶ farklı olmasına rağmen resmî görevli izleniminden daha çok toplum menfaati için çalışan ve yaptırım uygulama yetkisi bulunan, yargı ile şurta teşkilâtı arasında kendine önemli bir yer edinen hisbe teşkilâtı, günümüz İslâm toplumlarında farklı kurumlar arasında görevini taksim ederek, tarih sahnesindeki yerini almıştır.¹⁰⁷ Ancak, vazgeçilmez bir kurum olan şurta teşkilâtı gelişerek varlığını sürdürmüş ve devlet idare sistemlerindeki seçkin yerini korumuştur. Hisbe teşkilâtı günümüz İslâm toplumlarında işlevini yitirmiş bir konumda görünse de, ihtiyaç duyulduğunda toplum istikrarını amaçlamaya yönelik ortaya çıkabileceği düşünülebilir. Kısa bir süre önce, sınırlarımıza yakın bir bölgede baş gösteren Irak'la İttifak güçleri arasındaki İkinci Körfez Savaşı'nın hemen akabinde, Bağdat başta olmak üzere Irak'ın değişik şehirlerinde güvenlik birimlerinin tasfiyesi nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmaya çalışan yağmacı grubun (ayyârûn), halkın kendi içerisinde oluşturduğu gönüllü birlikler sayesinde kısmen de olsa engellenmeye çalışıldığına şahit olduk. Bu sivil inisiyatif geçmiştaki ihtisab teşkilâtının geçici sürede olsa canlanması olarak düşünebiliriz. Yine, Mısır başta olmak üzere bazı Arap ülkelerinde modern ceza hukuku düzenlemelerinde hisbe teşkilâtının etkileri görülmektedir.¹⁰⁸ Bu görev bilincini ve devamlılığını, hisbe teşkilâtının görevlerinin taksim edildiği tüm kurumların ilga edilmesi nedeniyle, dinen farz-ı kifâye olan muhtesiblik görevinin belirli bir grup tarafından yerine getirilmesiyle irtibatlandırabiliriz.

SONUÇ

Dinî vecibenin yerine getirilmesine matuf şekillendiği anlaşılan ve gönüllü olmakla birlikte aynı zamanda zorunluluk ifade eden muhtesiblik görevinin, İslâm dininin ortaya çıkışı kadar eski olduğu açıktır. Dinî ve örfî hukukun işlevselliğine çok önemli katkı sağlayan bu kurum, aynı amacı daha organize bir şekilde yerine getiren ve tarih sahnesine Hz. Osman döneminde çıkan polis teşkilâtı ile yakın bir iş birlikteliği içerisindeydi. Mısır gibi İslâm öncesi hukuk geleneği olan bazı bölgelerde zamanla bu iki kurumun dönüşümlü olarak birbirleri içerisinde varlığını sürdürdüğüne dahi şahit olmaktadır. Ancak bu irtibata rağmen olaylara yaklaşımla-

¹⁰¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, XI, 210; Makrîzî, *Hıtat*, II, 297; *İttî'âz*, III, 55; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm*, XV, 403; İbn 'İyâs, Muhammed b. Ahmed, *Bedâi'u'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr*, Kahire, 1960-63, II, 17.

¹⁰² Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 487; Dûrî, Abdülazîz, *Dirâsât fi'l-'Usûri'l-Abbâsiyye el-Müteahhira*, Bağdat, 1945, s. 214.

¹⁰³ Makrîzî, *Hıtat*, II, 297.

¹⁰⁴ Makrîzî, *Hıtat*, II, 280.

¹⁰⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Misbâhî, *Ahbâru Mısır*, XXXX, 246.

¹⁰⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 240.

¹⁰⁷ Nasîf, *Şurta fî Mısır*, s. 241.

¹⁰⁸ Kavakçı, *Hisbe*, s. 61.

rındaki usûl farklılığı, gönüllü ve zorunluluk esasının mevcudiyeti gibi gerekçeler her iki kurumun tarih boyunca farklı birer yapılanma olarak anılmasına neden olmuştur. Zira muhtesibler yetkisini dinî naslardan almış, polisler ise daha ziyade siyasî iktidarın dayatmalarına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Polisler siyasî tandanslı iç ayaklanmalarla uğraşırken, muhtesibler çarşı pazarın düzeni, eğitim, sağlık sorunlarının halli gibi halkın günlük sorunlarına ağırlık vermişlerdir. Muhtesiblerin, halka cazip gelen bu yaklaşımlarına ilâve olarak, zaman zaman yöneticilerin hatalarına karşı da aleni tepki göstermeleri, onları halkın sığınma mercileri haline getirmiştir. Şiddeti siyasî anlayışlarının bir parçası olarak benimseyen bazı Emevî ve Abbâsî halifeleri polis teşkilâtını ne kadar yanlarına almışsa, hukukun üstünlüğünü prensip edinmiş halifeler de o kadar muhtesib ve kadıların bürokraside popülaritelerini artırmışlardır. Söz konusu bu iki kurum; bazen çatışma, bazen uzlaşma zemininde var oluşlarını farklı isimlerde de olsa günümüze kadar devam ettirmişlerdir.